

**INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA
MANTIQUIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI**

Toshpulatova Durdona Komiljon qizi,

Toshkent davlat pedagogika universiteti v.b.dotsenti (PhD)

durdonatoshpulatova93@gmail.com

Annotatsiya: Ta'limdagi integratsiya jarayonlari muammosi, boshqa pedagogik muammolar bilan taqqoslaganda eng qiziqarli va samarali hisoblanadi. Integratsiyani amalga oshirishning muhim omili yaxlitlik elementlari aloqalarining usullarini aniqlash hisoblanib, ular qatoriga o'quv rejasini shakllantirishda qism va yaxlit, mazmun va shakl, hodisa va mohiyat, miqdor va sifat, element va tizim dialektik toifalarini kiritish kerak. Axborot-mazmunli jihati doirasida kompleks o'quv rejasi talabada olamni ilmiy-falsafiy tushunishni shakllantirish, fikrlash faoliyatining yuqori darajasida dunyoqarashga oid umumlashtirishga qobiliyatni shakllantirishi uchun sharoitlarni ta'minlashi kerak. Bunday sharoitlar kompleks o'quv rejasini tuzishning chiziqli usulini tizimli usul bilan almashtirish hisoblanadi

Kalit so'zlar. Integratsiya, qism va yaxlit, mazmun va shakl, hodisa va mohiyat, miqdor va sifat, element va tizim dialektik toifalar, fikrlash, tafakkur, shaxsning kognitiv faoliyat, mustaqil fikrlash, ijodiy fikrlash.

Ma'lumki, o'quv fanlarining bir-biri bilan zaif aloqasi o'quvchilar o'rtasida dunyoning yaxlit manzarasini rivojlantirishda jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Mavzuni ajratish maktab bitiruvchisi dunyoqarashining parchalanishining sabablaridan biri bo'lib, zamonaviy dunyoda iqtisodiy, siyosiy, madaniy va axborot integratsiyasi tendensiyalari ustunlik qilmoqda.

Boshlang'ich sinf bitiruvchisi matematika, ona tili va o'qish savodxonligi, tabiatshunoslik va boshqa fanlar bilan "to'qnashganda" haqiqatan ham qayta o'qitilishi kerak bo'lgan vaziyatni bartaraf etish uchun integral ta'lim deyiladi.

Ushbu vazifani amalga oshirish o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalashga yangicha yondashishni talab qiladi.

"Integratsiyalashgan ta'lim" tushunchasining o'zi biz tomonidan umumiy mavzu va maqsadlar bilan birlashtirilgan darslar tizimi sifatida qaraladi. Har bir mavzu bo'yicha olgan bilimlarini birlashtirib, o'quvchi o'rganilayotgan obyekt yoki hodisa to'g'risida yaxlit g'oyani shakllantiradi. Integratsiyalashgan darsni qurish uchun tanlangan umumiy ta'lim fanlari mavzulari yangi savollar va muammolarni hal qilish uchun fanlararo bilimlarni sinchkovlik bilan tanlashni talab qiladi, ammo ular sun'iy bo'lmasligi, balki o'rganilayotgan tushunchalar va hodisalarning mohiyatini tushunishga hissa qo'shishi kerak.

Integratsiyalashgan ta'lim samaradorligi aniq. Integratsiyalashgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqilligi, bilim faoliyati va qiziqishlari rivojlanadi. Integratsiyalashgan darslarning mazmuni, o'qituvchining o'qitish faoliyati o'quvchining shaxsiga bag'ishlangan, shuning uchun o'quvchilarining qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirishga, ularning fikrlash jarayonlarini faollashtirishga yordam beradi va turli fanlarga oid bilimlarini umumlashtirishga undaydi. Integratsiyalashgan bilimlardan muntazam foydalanish turli xil ko'rgazmali qurollardan keng foydalanish imkoniyatlarini yaratadi. Integratsiya o'zi uchun emas, balki o'qituvchi faoliyatidagi ma'lum tizim bo'lgani uchun, yaxlit ta'limning yakuniy natijasi bo'lishi kerak.

Integratsiyalashgan ta'lim natijasi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining birlashtiriladigan fanlarning ma'lumotlaridan foydalangan holda ko'p qirrali talqini tufayli o'zlashtirilgan tushunchalar va mavzu bo'yicha o'quvchilar bilim darajasini oshirishda;

- aniqlangan intellektual faoliyat darajasini o'zgartirishda, intellektual faoliyat darajasini o'zgartirishda, o'quv materialini yetakchi g'oyalar pozitsiyasidan ko'rib chiqish, o'rganilayotgan muammolar o'rtasida tabiiy munosabatlarni o'rnatish;

- musiqa, rasm, matematika, ona tili va boshqalarni jalb qilish asosida o'quvchilarning hissiy rivojlanishida;

- darsda va darsdan keyin faol va mustaqil ishlashga intilishida namoyon bo'ladigan o'quvchilarning bilim qiziqishlarining rivojlantirishida;

- o'quvchilarni ijodiy faoliyatga qo'shilishida, natijada o'zlarining she'rlari, rasmlari, qo'p san'atlari bo'lishi mumkin, bu ba'zi bir hodisalarga shaxsiy munosabatning aksidir va jarayonlar.

Belgilangan jihatlar o'qitishning ta'lim, rivojlantirish va tarbiyalash funksiyalariga mos keladi. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini yaxlit o'rganish, har tomonlama rivojlantirishga va darsdagi mavzularni chuqur o'rganishga yordam beradi.

Bizning fikrimizcha, integrative yondashuv shakli nafaqat umumiy ta'lim maktabining Boshlang'ich bosqichida, balki umuman ta'limning barcha bosqichlarida eng maqbuldir, chunki u o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan muhitni yaratadi.

Integratsiyalashgan yondashuvni qo'llab-quvvatlashning asosiy argumenti shundaki, ilm-fan asoslarini ta'limning yaxlit shakllari orqali o'rganish boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlashiga mos keladi.

Bu integratsiyalashgan darslarni o'tkazishni va boshlang'ich sinf o'qituvchisi sinfdagi fanlarning hammasini yoki aksariyatini o'rgatishini osonlashtiradi.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida savodxonlik va matematikani o'qitish boshlang'ich sinfdagi mamlakatning yetakchi olimlari va o'qituvchilari tomonidan ishlab chiqilgan yaxlit darsliklar (alifbo, ona tili va matematika) yordamida olib borilmoqda.

Bugungi kunda nazariy-uslubiy va eksperimental-amaliy ma'noda fanlararo integratsiya masalalari to'liq ishlab chiqilganligi va ushbu o'quv texnologiyasining ko'plab muammolarini qamrab olganligini aytish mumkin.

Integrativ pedagogik texnologiya sifatida yaxlit ta'lim ochiq tizimdir: yaxlit darslar va integrativ-estetik bloklarni qurishda boshqa samarali integrativ texnologiyalardan foydalaniladi deb taxmin qilinadi. Masalan, o'quvchilarga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi, "tanqidiy fikrlash" texnologiyasi va muammolarni o'rganish texnologiyasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Boshlang'ich sinfdagi fanlararo integratsiyani kamdan-kam qo'llanilishining asosiy sababi o'qituvchilar uchun o'quv qo'llanmalarining yetishmasligi. Yaqinda va juda oz miqdordagi nashr etilgan qo'llanmalar asosan tajriba natijalarini aks ettiradi va maxsus dasturlar va darsliklardan foydalanishni o'z ichiga oladi, shuning uchun o'qituvchilar ulardan qisman foydalanishi mumkin.

Mavzularning integratsiyasi masalasi zamonaviy pedagogikada eng qiyin va yomon rivojlangan masalalardan biridir. Ammo bugungi kunda ham, eng murakkab mavzularni o'rganayotganda, hissiy zaryadlangan o'quv vositasi bo'lmagan o'quvchi olingan bilimlarni o'zlashtira olmaydi.

Boshlang'ich ta'limning maqsadlari o'zgarib, yangi o'quv dasturlari ishlab chiqilmoqda, tarkibni alohida ajratilgan fanlardan emas, balki yaxlit ta'lim yo'nalishlari orqali aks ettirishga yangi yondashuvlar paydo bo'lmoqda.

Integrativ yondashuvni samarali qo'llash integratsiya qilinayotgan elementlarni o'zaro taqqoslay olish bilan ham belgilanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining taqqoslash ko'nikmalari rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydi. Shu bilan birga quyidagi xususiyatlarni qayd etadi [87, 27 b]:

a) obyektlarning oddiy ketma-ketligi bilan taqqoslashni o'zgartiradi: birinchi navbatda, o'quvchi bir mavzu (hodisa) haqida biladigan narsalarni, keyin esa boshqasi haqida gapiradi;

b) ular uchun maxsus qiyinchilik to'g'ridan-to'g'ri harakat qilish imkoniyati bo'lmagan narsalar va hodisalarni, shuningdek, ko'plab xususiyatlarga ega bo'lgan yoki bu belgilar yashirin bo'lsa, taqqoslashdir;

c) turli xil va murakkab o'xshashliklarni ajratish osonroq;

d) ba'zi o'quvchilar taqqoslashda faqat farqlarni topadi;

e) turli xil xususiyatlarga ko'ra taqqoslanadi (ba'zilari yorqin, ko'zni qamashtiradigan, boshqalari esa kamroq yorqin belgilarga ega);

f) ajratilgan belgilar soni turlicha bo'ladi;

g) mustaqil ravishda taqqoslash rejasini tuza olmaydi.

Taqqoslash jarayoni boshlang'ich sinflarda o'quv materiallarini o'zlashtirish jarayonida katta rol o'ynaydi. Ushbu faoliyat hodisalarni tasniflash va ularni tizimlashtirish uchun asosdir. Agar matematika haqida gapiradigan bo'lsak, taqqoslash jarayoni tenglik va tengsizlik tushunchalarini, geometrik shakllar, massa, hajm, o'lchov birliklari va boshqalarni rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Integratsiya asosida taqqoslash jarayoni boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan tabiatshunoslikning boshlang'ich kursini o'rganishda qo'llaniladi, chunki o'quvchilar kuz va bahor hodisalari va landshaftlarni, uy va yovvoyi hayvonlarni, o'tloqlar va dalalarni va boshqalarni ajratib olishni o'rganadilar matematika darslarida taqqoslash o'lchamlarni, sonini boshqalarni taqqoslashga yordam beradi.

Bularning barchasi, taqqoslash faoliyatlari, aqliy va ta'lim faoliyatini qabul qilish kabi, o'quvchilar muntazam va maqsadli ravishda o'qitilishi kerakligini ko'rsatadi. Psixologlarining tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga nisbatan maqsadli o'rganish natijasida o'xshashlik yoki farqning ikki yoki uchta belgilari o'rniga besh yoki oltitani ajratish mumkin. Shu bilan birga, eng muhimi, boshlang'ich sinf o'quvchilari taqdim etilgan narsalarni taqqoslash, ya'ni ularning aqliy taqqoslashlari mavjudligidir [87].

Taqqoslash faoliyatini o'rganish uchun o'quvchi shunga o'xshash narsalarni ko'rishni o'rganishi kerak. Buning uchun, hech bo'lmaganda, taqqoslanadigan obyektlarni aniq yo'naltirilgan harakatni tahlil qilish, bir hil va turli xilini topish uchun ajratilgan xususiyatlarni doimiy taqqoslash talab qilinadi.

Taqqoslash jarayonini rivojlantirish, shuningdek, har qanday aqliy harakatga rahbarlik qilish kerak. Tadqiqotlar [95] taqqoslash faoliyatini bajarishda xatolar o'quvchilarning kerakli aqliy harakatni amalga oshirishga qodir emasligi ko'rsatadi.

Keyingi darajada muhim mantiqiy faoliyat bu umumlashtirish faoliyati. Abstrakt faoliyatlari o'quvchilarning aqliy faoliyatining tarkibiy qismidir va uning asosida o'quvchilarning umumlashtirish va tushunchalari shakllantiriladi [87].

Tadqiqot natijalariga ko'ra, abstrakt jarayoni ikki tomonga ega degan xulosaga kelish mumkin:

1) bir qator muhim xususiyatlar boshqalardan ajralib turadi va xabardorlik obyekti sifatida saqlanadi (asosiy umumlashtirish);

2) muhim bo'lmagan belgilar bekor qilinadi (ikkinchi darajali umumlashtirish).

Shu bilan birga, ikkala tomon ham bir-biridan ajralib turadigan bo'lsa-da, bitta yoki boshqa tomon oldinga chiqishi mumkin. Asosiy umumlashtirish yangi konsepsiyani (qonunni) rivojlantirishga olib keladigan umumlashma bilan bog'liq. Ikkinchi darajali umumlashtirish olingan bilimlarni yangi muammolarni hal qilish uchun qo'llash jarayonida namoyon bo'ladi [87].

Birinchi holda, yangi konsepsiya (yoki yangi qonun) o'zlashtirilgan bo'lsa, o'quvchilarning to'g'ri tayyorgarligini ta'minlash kerak, ammo juda keng vizual va samarali tajribani ta'minlash muhimdir. Chunki har qanday konsepsiyani rivojlantirish uchun zarur shart-bu obyekt

(hodisaning) ahamiyatsiz xususiyatlarining o'zgarishi bo'lib, natijada uning muhim belgilarini ajratib ko'rsatish va amalga oshirish imkonini beradi.

Ikkinchi holatda, o'quvchilar allaqachon o'rganilgan bilimlardan foydalanganlarida, ularga ma'lum bo'rgan umumiy harakat tamoyilidan ongni chalg'itadigan ahamiyatsiz belgilar va shartlardan xalos bo'lishga yordam beradigan bunday imkoniyatlar (vositalar) berilishi kerak.

Inson hayotida umumlashtirishning (integratsiyaning) o'rni beqiyos. "Har bir inson uchun insoniy fikrning ko'p asrlik ishlarining natijalarini assimilyatsiya qilish va ayni paytda ko'plab turli xil faktlarni o'z ichiga olgan ilmiy ma'lumotlarning o'sishi bilan shug'ullanish kerak. Bizning fikrimizning miqdoriy imkoniyatlari miya fiziologiyasi bilan cheklangan, ammo sifatli imkoniyatlar chindan ham cheksiz. Inson hayoti davomida tobora mavhum tushunchalarni faol ravishda umumlashtiradi, u jarayonlar va hodisalarning mohiyatiga kiradi, natijada uning intellektual salohiyatining uzluksiz o'sishi hisoblanadi.

Shunday qilib, integratsiya odamlarga hodisalarning mohiyatiga kirib borish, tabiat qonunlari, jamiyat, fikrlash kashfiyotlarini amalga oshirish imkonini beradi. Yuqorida aytib o'rganganimizdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarida umumlashtirish (integratsiyalash) jarayoni quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- ko'pincha umumlashtirish jarayonida o'quvchilar aslida muhim bo'lmagan belgilarni qo'llashadi;

- umumlashma belgisi sifatida o'quvchilar eng sezilarli, yorqin, tashqi belgilaridan foydalanadilar.

Shuni ta'kidlash kerakki, ko'pincha o'quvchilar umumlashtirish o'rniga sintezlashadi, ya'ni, obyektlarni umumiy sabablarga ko'ra emas, balki ayrim sabab-ta'sir munosabatlari va obyektlarning o'zaro ta'siri bilan birlashtiradi.

Shunday qilib, oqilona tuzilgan o'qitish amaliyoti va maxsus tadqiqotlar harakat usullari va o'zlashtirilgan tarkib o'rtasida organik bog'liqlikni ko'rsatdi. Ushbu tushunchalarni assimilyatsiya qilish vositasi bo'lib xizmat qiladigan tushunchalar belgilari bo'lgan harakatlar. Agar o'quvchi tushunchani tanish va mutlaqo yangi sharoitlarda qo'llasa, bu o'quvchining ushbu tushunchani o'zlashtirganligini aniq ko'rsatib beradi. Shunday qilib, tushunchalarni assimilyatsiya qilish sifati o'quvchining ushbu tushuncha bilan ishlay olishi bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yusupova Sh., Rejapova D. Integratsiyali darslar tashkil qilish metodikasi. – A.: 2007.
2. Ushinskiy K.D. Bolalar dunyosi. O'quvchi. Mantiq bo'yicha dastlabki darslar. – Yig'ilgan. cit., 4-jild. - M.-L.: APN RSFSR, 1948. - 678s.
3. Van Ek, J.A. Waystage 1990: Council of Europe / J.A.Van Ek, J.L.M.Trim. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
4. Toshpulatova D.K. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini o'qitish sharoitida darajali testlardan foydalanish texnologiyasi // NamDU ilmiy axborotnomasi – Namangan, 2021 – B. 418-423 (13.00.00, № 30).
5. Toshpulatova D.K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy va aqliy faoliyatining potensial imkoniyatlarini o'rganish darajasi // «Jamiyat va innovatsiyalar» – Toshkent, 2021
6. Toshpulatova D.K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning samarali bosqichlari // Toshkent davlat pedagogika universiteti Ilmiy axborotlari. – Toshkent, 2021 – B. 117-122 (13.00.00, № 32).
7. Toshpulatova D.K. The role of mental arithmetic in improving mathematical literacy in primary school // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science Published – AQSH, 2019 – B. 184-186 (Impact Factor: 6.630, <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2019.12.80.37>).

8. Toshpulatova D.K. Effective development of logic thinking of primary school students on the basis of integrative approach // Galaxy international interdisciplinary research journal – Ispaniya 2022 – B. 635-637 (Impact Factor: 7.7, <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/1098>).
9. Toshpulatova D.K. Model and Technology of Development of Logical Thinking Skills of Primary Class Students // International Interdisciplinary Research Journal – Amerika, 2023 – B. 203-205 (Impact Factor: 9.6, <https://univerpubl.com/index.php/synergy/article/view/985>).
10. Toshpulatova D.K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash va mantiqiy matematika metodikasini takomillashtirish // Актуальные вызовы современной науки. LIII Международная научная конференция – Украина, 2020. – B. 45-48 <https://new.tdpu.uz/article/3858>